

Хриков Є.М. Іраціональність як діяльнісний феномен школяра/ Є.М. Хриков // Шлях освіти.-2003.-№1

Хриков Є.М.

ІРАЦІОНАЛЬНІСТЬ ЯК ДІЯЛЬНІСНИЙ ФЕНОМЕН ШКОЛЯРА

Однією з головних тенденцій розвитку сучасної цивілізації є гуманізація суспільного життя. Реалізація цієї тенденції значною мірою залежить від системи освіти, яка поступово переорієнтовується на потреби та розвиток особистості. Кардинальні зміни охоплюють всі складові освіти - її мету, зміст, засоби, організацію діяльності залучених до освітніх процесів осіб.

Довгий час головною метою освіти було озброєння учнів готовою для засвоєння інформацією. Відповідно до цієї мети будувався весь навчально-виховний процес, здійснювався вибір методів навчання, організовувалась навчально-пізнавальна діяльність учнів.

Традиційна школа вважала орієнтацію на “бездоганну логічну довершеність учнівської навчальної діяльності”, раціональність учнів та вчителя умовою реалізації мети освіти та одним з головних її наслідків.

Банальною є думка про те, що школа існує для учнів, але традиційна школа існує здебільше тільки для частини учнів – саме раціональних, іраціональні діти лишаються поза її увагою. На наш погляд, саме ця особливість організації навчально-виховного процесу в традиційній школі, його зорієнтованість на раціональних дітей зумовлює те, що як зазначали Б.Г.Ананьєв та Л.В.Занков, прогрес в навчанні не завжди співпадає з прогресом дитини в розвитку.

Світова наука має дві традиції розгляду сутності раціональності та іраціональності – філософську та психологічну. У філософії раціональність пов'язують з тим, що має відношення до розуму, з доступністю свідомому розумінню, з доцільністю, з тим, що сприяє досягненню мети та відповідає законам логіки. Відповідно до цього більшість людей вважає раціональним те, що пояснюється законами розуму, логічного мислення, а іраціональним - те, що не пояснюється цими законами. Але межа між першим та другим залежить від розвитку науки. Вивчення сфери іраціонального свідчить про те, що вона теж має свої стандарти “раціональності”, але вони не співпадають з традиційними уявленнями про раціональність. Прикладом втручання в іраціонально-творчу сферу є теорія вирішення винахідницьких задач. Але ця теорія підвищує рівень раціональності структури творчої діяльності, але не ліквідує її іраціональної сутності.

В психології традиція розгляду цих понять пов'язана з поглядами К.Г.Юнга та його послідовників. Аналіз психологічної літератури та вивчення поведінки людей дозволяє визначити основні особливості раціональності та іраціональності.

Раціональним людям притаманні:

- спирання на аудіальну та візуальну системи сприйняття інформації;
- краще сприймання та засвоєння того, що підлягає раціонально-логічному поясненню;
- провідна роль у обробці інформації лівої півкулі головного мозку;
- обумовленість проявів життєдіяльності інтелектуальними висновками;
- орієнтація в поведінці на те, що вважається розумним;
- наявність установки на людину у спілкуванні;
- попередня підготовка до наступної діяльності;
- здійснення діяльності відповідно до попереднього плану;
- схильність до дисципліни, порядку, виконання правил поведінки;
- реакція вчинком на вчинок, емоціями на емоції;
- нездатність гнучко змінювати поведінку в залежності від поточної ситуації;
- стійкість до стресогенних факторів, стабільна працездатність.

Наведена характеристика раціональності дозволяє зробити висновок, що між філософським та психологічним тлумаченням цього явища нема суперечності.

Іраціональним людям притаманні:

- спирання на кінестетичну та візуальну системи сприйняття інформації;
- допитливість, схильність до нових завдань та оригінальних поглядів на явища;
- провідна роль у обробці інформації правої півкулі;
- повільна реакція на те, що відбувається, поступове накопичення інформації;
- обумовленість проявів життєдіяльності особливостями дійсності, яку він сприймає;
- залежність поведінки від загального стану та відчуттів, які виникли в цей час, необміркованість реакцій заздалегідь;
- здійснення спілкування без попередньої установки на людину;
- здійснення діяльності без попередньої підготовки;
- здатність гнучко змінювати рішення та поведінку в залежності від поточної ситуації;
- схильність починати багато справ, але не всі їх завершувати;
- залежність працездатності від настрою;
- нестійкість настрою, імпульсивність емоцій.

Серед перелічених характеристик раціональності та іраціональності можна виділити п'ять окремих груп. Перша група – особливості отримання інформації, друга – особливості обробки інформації, третя – особливості прийняття рішень, четверта – особливості діяльності, п'ята – особливості емоційної сфери особистості.

Таким чином, раціональність та іраціональність є складними особистісними якостями, які характеризують засоби обробки інформації та взаємодії людини зі світом. Вони знаходять свій прояв у діяльності, тому є діяльнісним феноменом.

Ці якості є природженими, тому вважати раціональність показником розвиненої культури мислення та діяльності індивіда – це перетворювати особливість однієї групи людей у норму для всіх. Доцільніше розглядати питання про те, як раціональність та іраціональність співвідносяться з організацією навчально-виховного процесу та суспільного життя.

Сучасній суспільній ситуації притаманний великий рівень невизначеності. В наш час відсутні чіткі соціальні орієнтири, нестабільними є політичні та економічні умови життєдіяльності. Так, для сучасного бізнесу характерним є те, що кожного дня доводиться стикатися з обставинами, які постійно змінюються, коли швидко відбувається втрата звичайних орієнтирів. Зрозуміло, що краще до такої ситуації адаптуються іраціональні люди, які більш гучкі та творчі, здатні на нові оригінальні ідеї та рішення.

Раціональним людям краще себе реалізувати в стабільній ситуації, але це не означає, що їм нема місця в сучасному житті. Саме раціональні краще за іраціональних здатні реалізувати ідеї та плани останніх. Таким чином, суспільство розвивається гармонійно, динамічно, ефективно, якщо створює сприятливі умови для життєдіяльності як раціональних, так й іраціональних людей, які доповнюють одне одного.

Але як ми вже зазначали, сучасна школа орієнтована на раціональних дітей та розвиток раціональності. Про це свідчать такі її особливості:

- спрямованість навчально-виховного процесу на озброєння учнів значним за обсягом готової до засвоєння інформації;
- переважно вербальний, понятійний характер інформації, що підлягає засвоєнню;
- характер навчальних завдань, що виконують школярі, обумовлює переважно репродуктивну спрямованість діяльності учнів у навчально-виховному процесі;
- регламентація життєдіяльності школярів численними вимогами;
- позиція учня як об'єкта впливу;
- орієнтація виховної роботи на проведення заходів “для учнів”, на яких вони виконують функції глядачів та слухачів;

- спрямованість виховної роботи на засвоєння запропонованих норм моралі та цінностей;
- оцінка особистості школяра за критеріями засвоєння навчальної інформації, слухняності, дисциплінованості;
- орієнтація навчально-виховного процесу на ліву півкулю головного мозку учнів;
- використання стандартних методик навчального процесу, які забезпечують засвоєння учнями знань;
- атмосфера страху помилки, відхилення від стандартів поведінки, емоційний дискомфорт.

Саме перелічені особливості створюють більш сприятливі умови в традиційній школі для самореалізації раціональних дітей.

Які ж умови, яка школа потрібні для іраціональних дітей? Перш за все, це школа, яка за мету має розвиток творчих здібностей дітей, а засвоєння навчальної інформації вважає засобом їх розвитку. Така школа розглядає творчу пошукову діяльність учнів як головний засіб їх розвитку та отримання знань. Крім того, цій школі притаманні такі особливості:

- оцінка діяльності школи здійснюється за критеріями розвитку творчих здібностей школярів, їх самостійності, духовності, самореалізації в сучасних умовах;
- створення умов для різнобічної творчої діяльності учнів, задоволення провідних потреб та домінуючих мотивів навчальної діяльності – пізнання навколишнього світу, оволодіння засобами такого пізнання, самореалізацію себе як особистості, самоудосконалення;
- обмежена кількість вимог, що регламентують життєдіяльність школяра;
- спрямованість позакласної та позашкільної виховної роботи на самостійний пошук учнями норм та засобів поведінки;
- орієнтація навчально-виховного процесу на включення в роботу лівої та правої півкулі головного мозку школяра;
- перетворення учня на суб'єкт діяльності;
- створення умов для перетворення навчальної діяльності на самодіяльність;
- пріоритетність самостійної роботи учнів перед навчально-тренувальною;
- атмосфера емоційного комфорту, свободи, звільнення учнів від примусу в різних сферах шкільного життя.

Під час розробки моделі сучасної школи треба враховувати, що серед вчителів, як і серед учнів, є раціональні та іраціональні педагоги. У зв'язку з цим доцільно поставити питання: чи здатний іраціональний вчитель подолати обмеження традиційної парадигми навчально-виховного процесу та створити умови, необхідні для розвитку всіх дітей, як раціональних так і іраціональних? Інакше кажучи, якою є ієрархія чинників

розвитку учнів: особистість вчителя, система роботи навчального закладу, парадигма навчально-виховного процесу, що панує в країні?

Аналіз педагогічної практики свідчить, що вирішальну роль відіграє парадигма навчально-виховного процесу. Другим за значенням чинником є система роботи навчального закладу. Пануюча в суспільстві парадигма навчально-виховного процесу, орієнтована на раціональних дітей, склалася ще в тридцять роки. Всі спроби реформувати школу здійснювалися в межах цієї парадигми та не зачіпали її головних особливостей. Цю парадигму відтворювали державні та внутрішкільні механізми управління освітніми процесами. Групу таких державних механізмів складає законодавчо-нормативна база, що визначає всі основні параметри діяльності школи, система педагогічної освіти та підвищення кваліфікації вчителів, спрямованість розвитку педагогічної науки, система підготовки та забезпечення школи підручниками, навчальними посібниками, методичною літературою, система оцінки діяльності школи. Саме парадигма обумовлює верхні та нижні межі результату роботи навчального закладу. А від системи роботи школи залежить кращими чи гіршими, в межах, заданих парадигмою, будуть результати її функціонування.

В окремих випадках зміни, що відбуваються в системі роботи окремої школи, можуть привести до зміни парадигми навчально-виховного процесу та досягнення принципово нових наслідків роботи навчального закладу.

Результати роботи переважної більшості вчителів обумовлюються можливостями існуючої парадигми та системи роботи школи. І тільки окремим вчителям вдається подолати обмеження традиційної парадигми та системи навчально-виховного процесу школи. Але таких вчителів одиниці на тисячі.

Існуючу парадигму навчально-виховного процесу, орієнтовану на раціональних дітей, відтворюють і внутрішкільні механізми управління. В першу чергу це внутрішкільний контроль, система оцінки діяльності вчителя, організація методичної роботи, численні накази, рішення педагогічної ради, багаторічні традиції організації навчальної та позаурочної роботи, пануючі підходи до оцінки розвитку особистості школяра.

Поряд з традиційною парадигмою вже сорок років існує парадигма розвивального навчання, орієнтована переважно на іраціональних дітей. Довгий час вона функціонувала всупереч традиційній парадигмі. В наш час законодавча база створює правові умови для існування розвивального навчання, але воно існує та розвивається завдяки ентузіастам, особистій ініціативі та активності окремих науковців та вчителів. За радянською традицією держава всіма засобами підтримує єдину пануючу парадигму навчально-виховного процесу, хоча все більш очевидною стає суспільна потреба в альтернативних освітніх системах. Настав час ставити питання

про більш активну наукову, методичну, кадрову, організаційну підтримку розвивального навчання, модульно-рейтингової та інших систем навчально-виховного процесу з боку держави. Чим більш різноманітною буде шкільна освіта, тим більше вона буде відповідати потребам населення. Різноманітність освіти є важливою передумовою ефективного розвитку особистості та процвітання країни.

Першочерговими є завдання підготовки вчителів для альтернативних освітніх систем та забезпечення навчальних закладів підручниками.

Принциповим для розвитку загальноосвітньої школи є питання як будувати, як вчити – окремо чи разом раціональних та іраціональних дітей. Як вважає директор Луганської експериментальної школи, яка працює за технологією розвивального навчання, Н.П.Васильченко “виживати” в школі розвивального навчання раціональним дітям дозволяє те, що поки що не всі шкільні дисципліни викладаються за цією технологією. Тобто, готової відповіді на це питання поки ще нема і потрібні спеціальні дослідження.

Якщо за основу моделі школи взяти спільне навчання раціональних та іраціональних дітей, то треба буде більш чітко з'ясувати численні питання:

- яке співвідношення в навчально-пізнавальному процесі повинні мати репродуктивні та творчі види діяльності раціональних та іраціональних учнів;
- якою має бути міра регламентації навчальної діяльності та поведінки раціональних та іраціональних учнів;
- як треба враховувати особливості раціональних та іраціональних учнів під час контролю та оцінки знань та вмінь;
- як раціональність та іраціональність учнів повинна впливати на зміст освіти;
- наскільки можливо розвивати творчі здібності раціональних дітей;
- як комплектувати склад вчителів для спільного навчання раціональних та іраціональних учнів тощо.

Підводячи підсумки розгляду зазначеної проблеми, можна зробити певні висновки. Для будь-якого суспільства важливими є як раціональність, так і іраціональність його громадян. Раціональність людей є основою стабільного, ефективного функціонування суспільства, а іраціональність - основою для прискореного, динамічного його розвитку.

Забезпечення оптимальних умов для розвитку всіх учнів передбачає створення таких педагогічних систем, які б враховували особливості формування як раціональних, так і іраціональних учнів.

Література

- Августиновичюте А. Соционика: Введение. – М., СПб. – 1998.
Дороніна М.С. Культура спілкування ділових людей. – К., 1998.

Кремень В. Раціональність як діяльнісний феномен школяра //Рідна школа, № 3, 2000.

Молодцов А.В., Хохель С.О. Практикум по прикладной соционике. – К.:МАУП, 1994.

Щербина-Яковлева Е.Е. Миротношение и иррациональность. – Суммы, 1996.

Юнг К.Г. Психологические типы. – М., 1924.